

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Josefine Ljungberg Palm

Omedelbarhetsprincipen

Ett hinder mot en effektiv brottmålsprocess eller
en nödvändighet för upprätthållandet av rättssäkerheten?

LAGF03 Rättsvetenskaplig uppsats

Kandidatuppsats på juristprogrammet
15 högskolepoäng

Handledare: Ellika Sevelin

Termin: HT 2021

Innehåll

SUMMARY	1
SAMMANFATTNING	3
FÖRKORTNINGAR	5
1 INLEDNING	6
1.1 Bakgrund	6
1.2 Syfte och frågeställning	7
1.3 Avgränsningar	7
1.4 Metod och material	9
1.5 Forskningsläge	10
1.6 Disposition	10
2 GRUNDLÄGGANDE PRINCIPER OCH BEGREPP	12
2.1 Begreppet rättssäkerhet	12
2.2 Omedelbarhet	13
2.3 Muntlighet och koncentration	14
2.4 Kontradiktion	14
2.5 Fri bevisföring och bevisvärdering	15
2.6 Delanalys	15
3 RÄTTSSÄKERHET – HISTORISKT PERSPEKTIV	17
3.1 Synen på rättssäkerhet	17
3.2 Processrättsliga principer	18
3.3 Delanalys	19
4 RÄTTSSÄKERHET – MODERNT PERSPEKTIV	21
4.1 Utredningen om processrätt och stora brottmål	21
4.1.1 Tidiga förhör – nya bevisregler i brottmål	21
4.1.2 Remissyttranden	23
4.2 Utökade möjligheter att använda tidiga förhör	27

4.3	Rättspolitisk debatt - omedelbarhetsprincipen	28
4.4	Delanalys	30
5	SLUTSATSER	34
	KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	36
	RÄTTSFALLSFÖRTECKNING	40

Summary

The current legal policy debate regarding the principle of immediacy and its needs for reform has led to several Swedish Government Official Reports and government bills. During the writing of this essay, these proposals have resulted in amendment of an act; early non-public hearings may now be plead as evidence in court.

The purpose of this thesis is to make a comparison between corresponding arguments presented in modern time regarding the relevance of the principle of immediacy, based on the legislative history of the Swedish code of Juridical procedure. Furthermore, incorporating the part of the rule of law against the interest of a more efficient criminal procedure. The question at issue is answered by applying legal dogmatic and legal analytical method.

The principle of immediacy was considered as a necessary consequence of the principle of free examination of evidence upon the entry into force of the Swedish Code of Judicial Procedure. In addition, the principle, together with the principle of orality, the principle of concentration and the principle of an adversarial procedure was seen as essential components of the rule of law. The pursuit of an efficient process was stated as a secondary purpose, which were not to jeopardize the rule of law.

Since the entry into force of the Swedish Code of Judicial Procedure, society has undergone major changes, which has justified the questioning and subsequent restrictions of the fundamental principles of procedural law. The criticism directed towards Sweden regarding long detention periods and restrictions has justified the arguments for a more efficient criminal procedure. Proponents of the principle of immediacy believe that the subsequent restrictions will lead to increased conditions for materially correct court decisions, increased efficiency, reduced strain on interrogators and finally a reduced risk of tampering with evidence.

The opponents of the proposal believe that the restriction will contribute to a decreased balance of power between prosecutors and the defense, as the procedural principles are intended to even out this inequity. Furthermore, the opponents emphasize that the rule of law cannot be guaranteed for the suspect as the defense, during the preliminary investigation, does not have full transparency in the investigation and relevant questions can therefore not be asked. Lastly, the critics claim that an interrogation during the preliminary investigation is not protected by the same guarantees of the rule of law as when admitting oral evidence in court.

The essay concludes that the restriction of the principle of immediacy, which the amendment of the law on early interrogations entails, also has consequences for the fundamental procedural principles. The consequence of this is that the principle of immediacy, as part of the rule of law, may concede in favor for a more efficient criminal procedure.

Sammanfattning

Den rådande rättspolitiska debatten avseende omedelbarhetsprincipen och dess behov av reform har lett till ett flertal offentliga utredningar och propositioner. Dessa förslag har under uppsatsskrivandets gång resulterat i lagändringar medförande att tidiga förhör får åberopas som bevis i domstol.

Syftet med denna framställning är att med avstamp i förarbetena till 1948 års rättegångsbalk göra en jämförelse med motsvarande argument framställda i modern tid avseende omedelbarhetsprincipens relevans som en del av rättssäkerheten kontra strävandet efter ett mer effektivt brottmålsförfarande. Frågeställningen besvaras genom tillämpning av rättsdogmatisk och rättsanalytisk metod.

Omedelbarhet ansågs vid ikraftträdandet av rättegångsbalken som en nödvändig konsekvens av den fria bevisprövningen. Därtill ansågs principen tillsammans med muntlighets-, koncentrations- och kontradiktionsprincipen utgöra en central beståndsdel av rättssäkerheten. Strävandet efter snabbhet och billighet i processen uppgavs som sekundära syften vilka inte fick äventyra ett säkert avgörande.

Samhället har sedan rättegångsbalkens ikraftträdande genomgått stora förändringar vilket motiverat ifrågasättandet och efterföljande inskränkningar av de grundläggande processrättsliga principerna. Kritiken som riktats mot Sverige rörande långa häktningstider och restriktioner har motiverat argumenten för ett mer effektivt brottmålsförfarande. En inskränkning av omedelbarhetsprincipen anser förslagens förespråkare kommer leda till bland annat ökade förutsättningar för materiellt riktiga domar, ökad effektivitet, minskad påfrestning för förhörspersoner samt minskad kollusionsfara.

Förslagets opponenter menar att inskränkningen kommer bidra till en ökad maktobalans mellan åklagare och försvar då de processuella principerna är ämnade att jämna ut denna obalans. Därtill framhåller motståndarna att rättssäkerheten för den misstänkte inte kan garanteras då försvaret under förundersökningen inte har full insyn i utredningen och relevanta frågor därför inte kan ställas. Vidare hävdar kritikerna att ett förhör under förundersökningen inte skyddas av samma rättssäkerhetsgarantier som vid upptagande av muntlig bevisning i domstol.

I uppsatsen dras slutsatsen att en inskränkning av omedelbarhetsprincipen, vilket lagändringarna om tidiga förhör innebär, får konsekvenser även på andra grundläggande processrättsliga principer. Följden av detta blir att omedelbarhetsprincipen, som en del av rättssäkerheten, får ge vika för ett mer effektivt brottmålsförfarande.

Förkortningar

Advokatsamfundet	Sveriges Advokatsamfund
Bet.	Betänkande
Dir.	Kommittédirektiv
Europadomstolen	Den europeiska domstolen för de mänskliga rättigheterna
Europakonventionen	Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna
JT	Juridisk Tidskrift
NJA	Nytt juridiskt arkiv
Prop.	Proposition
RB	Rättegångsbalk (1942:740)
SOU	Statens offentliga utredningar
SvJT	Svensk Juristtidning

1 Inledning

1.1 Bakgrund

Sedan rättegångsbalkens (1942:740) (RB) ikraftträdande, vars förarbeten sträcker sig till början av 1900-talet, har det svenska samhället genomgått stora förändringar. Dagens brottslighet är inte sällan av internationell karaktär och den ständigt framväxande tekniken bidrar till en hög grad av komplexitet i de flesta mänskliga mellanhavanden, något man inte kunnat förutse för 100 år sedan.¹ Det primära målet med 1948 års rättegångsbalk var att säkerställa materiellt riktiga domar.² Som medel för detta ändamål infördes fri bevisprövning tillsammans med de grundläggande processrättsliga principerna, muntlighet, omedelbarhet och koncentration.³

Regeringen uttalar idag att kriminella personers förändrade sätt att kommunicera lett till att en viss typ av brottslighet blivit svårare att utreda och lagföra. Detta innebär i sin tur mer resurskrävande utredningar vilket kan komma att undergräva rättsväsendets förmåga att beivra brott.⁴ Denna farhåga har kommit till uttryck i såväl den rättspolitiska debatten som i de av regeringen upprättade förslag på reformer. Den rättspolitiska debatten avseende synen på omedelbarhetsprincipen som ett hinder mot en effektiv rättegångsprocess är dock inte utan motstånd.⁵ Opponenterna menar bland annat att principerna om omedelbarhet, muntlighet och koncentration är ämnade att jämna ut den rådande maktobalansen mellan parterna i processen.⁶

Det finns således skäl att ifrågasätta de motiv som ligger till grund för rättegångsbalken och undersöka om dessa grunder än idag anses spegla det

¹ SOU 2019:38, s. 21.

² Prop. 1931:80, s. 82 f.

³ Lindell, s. 176.

⁴ SOU 2017:98, s. 16.

⁵ Lundh, *Föråldrade rättsregler måste moderniseras*, 2021-11-11.

⁶ Edwall Insulander, *Nya regler får inte bara gynna åklagaren*, 2021-11-10.

vidsträckta begreppet rättssäkerhet samt om en reformation innebärande ett mer effektivt brottmålsförfarande tillförsäkrar straffsystemets yttersta ändamål, att motverka brott.⁷

1.2 Syfte och frågeställning

Det huvudsakliga syftet med denna framställning är att belysa hur begreppet rättssäkerhet, i ljuset av omedelbarhetsprincipen, förhandlats mot effektivitet ur ett rättshistoriskt perspektiv. Detta syfte nås genom besvarande av följande frågeställning:

- *Hur förhåller sig avvägningen mellan argumenten för å ena sidan ett mer effektivt brottmålsförfarande och å andra sidan argumenten för omedelbarhetsprincipen som en del av rättssäkerheten från tiden kring rättegångsbalkens ikraftträdande till tidsperioden vi kallar modern tid?*

1.3 Avgränsningar

Avseende rättssäkerhetsbegreppet finns många aspekter att lyfta fram. Någon enhetlig bild av samtliga teorier och tankeströmningar kommer dock inte vara möjligt att presentera med beaktande av framställningens omfattning.

Omedelbarhetsprincipen är tillämplig både inom civil- och straffprocessrätten. Av utrymmesskäl och då de av debatten skapade statliga utredningar har varit som livligast inom det straffprocessuella området, behandlas uteslutande straffprocessrätt i denna framställning.

Uppsatsen ämnar inte redogöra för en studie av samtliga grundläggande processrättsliga principer såsom exempelvis muntlighets-, koncentrations-

⁷ SOU 2019:38, s. 67.

och kontradiktionsprincipen, vilka även dessa utgör grundläggande processrättsliga principer.

Ett stort antal offentliga utredningar har upprättats inom ämnet, det är därför inte möjligt att inom ramen för denna uppsats redogöra för samtliga av dessa. De avgränsningar som gjorts har varit med beaktande av framställningens syfte och frågeställning. SOU 2017:7, SOU 2019:38 och prop. 2004/05:131 är således inte av relevans för besvarande av frågeställningen.

Vid uppsatsskrivandets inledande skede begärdes remissyttranden från Advokatsamfundet och Åklagarmyndigheten ut från Riksarkivet. Avsikten med detta var att jämföra Åklagarmyndigheten respektive Advokatsamfundets ståndpunkter under 1900-talets första halva avseende omedelbarhetsprincipens betydelse för upprätthållande av rättssäkerheten med de yttranden de avger idag. Dessa remissyttranden tillhandahölls inte inom tidsramen för denna uppsats. Detta påverkar framställningens jämförande delar vilket i sin tur medför att någon slutsats inte kan framföras i detta avseende. Av praktiska skäl har framställningen varit tvungen att avgränsas till att avse det material som funnits tillgängligt under uppsatsförfattandets första period.

På grund av tids- och utrymmesskäl är en komparativ studie av andra länders reglering inte möjlig inom ramen för denna uppsats. En jämförelse med det danska rättssystemets *grundlovsforhør* där den som anhålls ska ställas inför en domare inom 24 timmar hade dock varit en adekvat inriktning.⁸ Inte heller kommer en redogörelse av de europarättsliga källorna göras, med undantag för relevanta delar av artikel 6 i Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna (Europakonventionen).

⁸ SOU 2017:98, s. 118 f.

Förarbeten före, samt under 1900-talets första årtionden kommer inte redogöras för. Ej heller kommer någon tidsperiod från ikraftträdandet av 1948 års rättegångsbalk fram tills dess att modern tid inleds att redovisas. Framställningen avser således att frambringa ett koncentrat av de mest relevanta dokument för de tidsperioder som valts ut för besvarandet av frågeställningen.

1.4 Metod och material

I uppsatsens deskriptiva delar har en rättsdogmatisk metod tillämpats eftersom framställningen i viss mån syftar till att utreda gällande rätt. Metoden innebär att allmänt accepterade rättskällor såsom lagstiftning, förarbeten, rättspraxis samt doktrin studeras i syfte att utreda gällande rätt.⁹ Rättsdogmatisk metod används både för att utreda gällande rätt och för att kritiskt granska densamma. Metoden räcker således inte till med hänsyn till uppsatsens frågeställning och syfte varför även en rättsanalytisk metod tillämpas.¹⁰

En rättsanalytisk metod innebär tillåtande av en friare argumentation, vilken kan grundas på allmänt accepterade värden i samhället såsom rättssäkerhet. Metoden kan beskrivas likt en utvärdering bestående av för- och motargument kring olika lösningar.¹¹ Framställningen präglas både av ett rättssäkerhetsperspektiv och av ett rättshistoriskt perspektiv där olika tidsperioder inom svensk rätt jämförs.

För besvarande av framställningens frågeställning tillämpas i huvudsak rättskällor. Med rättskällor avses i detta fall svensk lagstiftning, förarbeten, Europakonventionen samt domstolsavgörande från Högsta domstolen. Som spegling av motiven till rättegångsbalken kommer prop. 1931:80 i huvudsak tillämpas då den kan sägas ge uttryck för ett koncentrat av de dokument som

⁹ Sandgren, s. 40 ff.

¹⁰ Kleineman, s. 36.

¹¹ Sandgren, s. 48 ff.

utgör rättegångsbalkens förarbeten, främst avseende balkens bärande principer.

Urvalet av doktrin har på ett övergripande plan genomförts mot bakgrund av författarnas anseende och argumentation samt materialets relevans för besvarande av frågeställningen. Vidare kommer uppsatsen redogöra för rättspolitiska argument, vilka inte utgör rättskällor.

1.5 Forskningsläge

Beträffande begreppet rättssäkerhet finns omfattande material att tillgå. Bland andra har Åke Frändberg¹², Aleksander Peczenik¹³ och Josef Zila¹⁴ försökt att definiera begreppet med skilda utgångar, vilka utgör en utgångspunkt för denna framställning.

Det kan konstateras att forskning kring frågan om reformationen av omedelbarhetsprincipen ännu inte diskuterats nämnvärt i den juridiska doktrinen men flertalet offentliga utredningar och propositioner har under årens lopp presenterats. Mikael Mellqvist¹⁵ och Per Olof Ekelöfs¹⁶ tankar kring omedelbarhetsprincipen och dess betydelse för brottmålsprocessen har tillsammans med de av staten upprättade dokument och tillhörande remissyttranden legat till grund för framställningen.

1.6 Disposition

Framställningen är indelad i fem kapitel. För att underlätta för läsaren avslutas varje kapitel med en delanalys. Uppsatsen kommer således inte innehålla en avslutande analys utan den presenteras löpande.

¹² Professor emeritus i allmän rättslära.

¹³ Professor i allmän rättslära.

¹⁴ Professor emeritus i straffrätt.

¹⁵ Rättsvetenskaplig författare inom processrätt.

¹⁶ Professor i processrätt.

Efter uppsatsens inledande kapitel redogörs i korthet för grundläggande principer inom svensk processrätt, *kapitel två*. I uppsatsens *tredje kapitel* presenteras de, för uppsatsens vidkommande, mest relevanta argumenten från 1900-talets första halva avseende rättssäkerhet och omedelbarhet. *Kapitel fyra* syftar till att redogöra för ett urval av de moderna propositioner, statliga utredningar, remissyttranden samt rättspolitiska argument inom samma område som för det rättshistoriska avsnittet. Uppsatsens avslutande del, *kapitel fem*, ägnas åt en slutsats där de rättshistoriska och moderna argumenten jämförs för att få en fördjupad insikt i de bakomliggande skyddsintressen som motiverat lagstiftningen där avvägningen mellan effektivitet och rättssäkerhet med fokus på omedelbarhetsprincipen utkristalliseras.

2 Grundläggande principer och begrepp

2.1 Begreppet rättssäkerhet

Någon självständig definition av begreppet rättssäkerhet finns inte.¹⁷

Begreppet är både svårtolkat och omdebatterat och ger bland annat uttryck för att förutsebarhet ska finnas i vårt rättssystem samt allas likhet inför lagen.¹⁸ Enligt Frändberg utgör rättssäkerhet en förutsättning för att en stat kan anses vara en rättsstat utan makt- och våldmissbruk.¹⁹ Frändbergs definition av rättssäkerhet innebär i korthet att förutsebarhet ska finnas i rättsliga angelägenheter. Därtill anger Frändberg tre kumulativa villkor för rättssäkerhetens existens; krav på klara och tydliga regler, att reglerna ska finnas tillgängliga för allmänheten samt att allmänheten ska kunna lita på reglernas innehåll.²⁰

Peczenik delar i korthet in rättssäkerheten i formell och materiell rättssäkerhet där den tidigare grundar sig på förutsebarhet.²¹ Enligt Peczenik är dock den formella definitionen av rättssäkerhet inte tillräcklig utan begreppet måste vidgas och vägas mot ytterligare aspekter eftersom rätten och dess tillämpning kan vara orättvis även om den i hög grad anses förutsebar. Materiell rättssäkerhet innebär således att formell rättssäkerhet förbinds med etiska värden.²²

Zila menar att rättssäkerhet är ett samhällsfenomen och ett socialt värde vilket återspeglas i medborgarnas medvetenhet om sin relativa säkerhet gentemot den offentliga makten. Rättssäkerheten är alltså enligt Zila inte ett juridiskt begrepp utan ger i stället uttryck för ett visst sätt att styra samhället

¹⁷ Mellqvist, (2016), s. 279.

¹⁸ Frändberg, (2000), s. 269 ff.

¹⁹ Frändberg (2019), s. 25.

²⁰ Frändberg, (2000), s. 274 f.

²¹ Peczenik, s. 51.

²² Ibid, s. 91 ff.

som inte är absolut utan i stället föränderligt över tid, i samstämmighet med värdena i samhället. Att betrakta rättssäkerhet som ett juridiskt begrepp anser Zila vara för snävt och ger i sådant fall enbart uttryck för legalitet, även om legalitet får ses som en grundläggande förutsättning för rättssäkerheten.²³

2.2 Omedelbarhet

Omedelbarhetsprincipen utgör en grundläggande princip inom svensk processrätt vilken kommer till uttryck i 17 kap. 2 § RB för tvistemål samt i 30 kap. 2 § RB för brottmål. Principen utgör en del av rätten till en rättvis rättegång enligt Europakonventionen och ger uttryck för att målets avgörande ska grundas omedelbart på det som förekommit vid den muntliga huvudförhandlingen.²⁴ Det som framförts vid målets förberedelse, skriftligen eller muntligen, utgör således inte processmaterial och får inte utan vidare läggas till grund för rättens avgörande.²⁵

Bevisomedelbarhet, vilket omfattas av omedelbarhetsprincipen, innebär att bevisning ska tas upp direkt vid en huvudförhandling, i dess mest omedelbara form.²⁶ För bevismedel där den avgörande bedömningen kretsar kring den muntliga utsagan blir detta av särskild vikt. Detta är således något annat än omedelbarhetsprincipen vilken reglerar frågan om *vad* rätten får grunda sin dom på.²⁷

Principen om det bästa bevismedlet följer av samma grundsats. I korthet innebär principen att man ska välja det bevismedel som medför att den säkraste bevisföringen används. Bland annat innebär detta att det bevismedel som medför kortast möjliga bevisedja ska användas,

²³ Zila, s. 289 och s. 299.

²⁴ Artikel 6.1 Europakonventionen.

²⁵ Fitger m.fl., rättegångsbalken (1942:740), 17 kap. 2 §, Norstedts Juridik, (JUNO), 2021-11-03; Prop. 1938:44 s. 22.

²⁶ 35 kap. 8 § RB.

²⁷ Ekelöf m.fl., s. 44.

bevisningen bedöms vara säkrare ju kortare en beviskedja är.²⁸ Principen kan exempelvis utläsas ur 35 kap. 14 § RB där det stadgas att skriftliga vittnesutsagor i vissa fall tillåts.

Strävandet efter att vittnesutsagan ska berättas av vittnet själv anses förenkla domstolens bedömning av trovärdighet och möjliggör för domstolen att ställa kompletterande frågor.²⁹

2.3 Muntlighet och koncentration

Muntlighetsprincipen ger uttryck för att all bevisning och annat processmaterial ska läggas fram muntligen vid huvudförhandling i domstol.³⁰ Endast om rätten finner att det skulle underlätta förståelsen av ett anförande eller i övrigt vara fördelaktigt för handläggningen får avsteg från principen göras.³¹

I nära relation till såväl omedelbarhets- som muntlighetsprincipen återfinns koncentrationsprincipen vilken i korthet innebär att allt processmaterial ska läggas fram vid ett enda tillfälle i nära anslutning till rättens avgörande av tvisten.³² Parterna måste således presentera all bevisning, yrkanden och omständigheter som de vill att domstolen ska grunda sitt avgörande på.³³

2.4 Kontradiktion

Kontradiktionsprincipen innebär att en huvudförhandling är utformad som en förhandling mellan de tvistande parterna inför en opartisk domare. Omedelbarhetsprincipen verkar för att skapa garantier för

²⁸ Ekelöf m.fl., s. 43.

²⁹ Bring m.fl., s. 103 f.

³⁰ 43 kap. 5 § RB.

³¹ Fitger m.fl., rättegångsbalken (1942:740), 43 kap. 5 §, Norstedts Juridik (JUNO), 2021-11-04.

³² 43 kap. 11 § RB.

³³ Mellqvist & Lindh, s. 40.

kontradiktionsprincipens upprätthållande. Att domen endast får grundas på processmaterial som lagts fram vid huvudförhandlingen innebär samtidigt att båda parter ges tillfälle att yttra sig över exempelvis bevisningen i målet. Kontradiktionsprincipen tillförsäkrar därtill båda parter rätt att lägga fram bevisning i lika mån. Parterna ska sedan ges rätt till att pröva bevisvärdet av den bevisning som lagts fram mot dem.³⁴ Detta framgår uttryckligen av Europakonventionen där det stadgas att ”var och en som blivit anklagad för brott har rätt att förhöra eller låta förhöra vittnen som åberopats mot honom samt att själv få vittnen inkallade och förhörda under samma förhållanden som vittnen åberopade mot honom”.³⁵

2.5 Fri bevisföring och bevisvärdering

Principen om fri bevisföring fastslås genom 35 kap. 1 § RB och ger uttryck för att det inte finns någon begränsning avseende vilken bevisning som får läggas fram vid en huvudförhandling. Principen om fri bevisvärdering innebär att rätten fritt kan värdera den bevisning som läggs fram. Att bevisföringen är fri innebär att all bevisning som läggs fram inför domstolen tillmäts ett bevisvärde.³⁶

2.6 Delanalys

Straffprocessen omfattas av flertalet funktioner och principer varför det är viktigt att vid en analys ta med sig att rättssäkerhet och omedelbarhet kontra en effektiv brottsbekämpning inte utgör de enda funktionerna för processen.

Det kan konstateras att begreppet rättssäkerhet inte gavs någon självständig definition i förarbetena till rättegångsbalken och inte heller har någon generell definition framställts i modern tid, ändå utgör begreppet sedan en lång tid tillbaka en grundpelare inom den svenska rättsordningen. Vad som

³⁴ Ekelöf m.fl., s. 31.

³⁵ Artikel 6.3(d) Europakonventionen.

³⁶ Ekelöf m.fl., s. 34 ff.

är påfallande intressant är därmed att det råder oklarhet i fråga om begreppets verkliga innebörd och vilka principer som rättssäkerheten vilar på.

Frändbergs tämligen snäva definition av rättssäkerheten, med grund i förutsebarhet, återfinns i förarbetena till rättegångsbalken och är även av vikt vid senare avvägningar som görs avseende förändringar av straffprocessrätten. Peczeniks definition måste dock anses vara mer i överensstämmelse med uttalandena i förarbetena³⁷ till rättegångsbalken avseende synen på samhället som föränderligt och därmed även principerna som styr straffprocessen, vilket även Zila i viss utsträckning ger uttryck för.

De grundläggande processrättsliga principerna vilka infördes vid rättegångsbalkens ikraftträdande kan sägas sätta ramen för den tilltalades rättigheter. Principerna kan konstaterats vara beroende av varandra, en inskränkning respektive utvidgning av en princip kommer med all säkerhet få effekter på de övriga principerna och straffprocessrätten i dess helhet.

³⁷ Se avsnitt 3.1.

3 Rättssäkerhet – historiskt perspektiv

3.1 Synen på rättssäkerhet

I förarbetena till rättegångsbalken framhölls som det primära målet med förändringen av såväl straff- som civilprocessen att domstolarna i större utsträckning skulle träffa det materiellt riktiga i sina avgöranden.³⁸ Någon självständig definition av begreppet rättssäkerhet återfinns emellertid inte i prop. 1931:80. Mellqvist menar dock att vad man i propositionen avsåg med materiellt riktiga avgöranden i någon mening måste anses ge uttryck för rättssäkerhet.³⁹

Vidare avsågs i propositionen att sanningen på ett tillförlitligt sätt skulle kunna fastställas inom ramen för processen, med andra ord betonades vikten av att all relevant utredning skulle kunna tas i beaktande utan formella hinder.⁴⁰ För att förverkliga detta syfte övergick Sverige från en inkvisitorisk domstolsprövning, där rättens ordförande hade rollen som både domare, åklagare och försvarare, till en i huvudsak ackusatorisk domstolsprocess.⁴¹ Införandet av den ackusatoriska processen förutsatte att ett särskilt organ som förde åtal mot den enskilde skulle finnas separat från domstolen. Huvudförhandlingen skulle föregås av en förundersökning och rättegången skulle vara uppbyggd som en förhandling mellan den misstänkte och åklagaren, två motpoler i ett kontradiktoriskt förfarande.⁴²

Som ett sidoordnat sekundärt syfte till materiellt riktiga domar nämndes snabbheten och billigheten i processen, dessa ändamål fick dock inte äventyra ett säkert avgörande.⁴³ Vidare angavs offentlighet och öppenhet

³⁸ Prop. 1931:80, s. 82 f.

³⁹ Mellqvist, (2016), s. 279.

⁴⁰ Prop. 1931:80, s 92.

⁴¹ Lindell, s. 176.

⁴² SOU 1926:32, s. 8 och s. 11.

⁴³ Lindell, s 176.

redan före rättegångsreformen som fundamentala inslag i processen där det ansågs vara av största vikt att bevara samt utöka dessa inslag.⁴⁴

Fastän rättskipningen tillhör ett av de områden där strävandena att hålla fast vid det bestående framstått som starka har rättskipningen dock underkastats ständig utveckling och förändring. En naturlig utveckling har ägt rum under inflytande av de tankesätt och samhällsidéer som präglat varje tid i historien.⁴⁵ I förarbetena till rättegångsbalken sades att då de allmänna straffprocessuella principerna enbart ger uttryck för en metod för åstadkommande av en god rättegång, får de ge vika så snart övervägande praktiska skäl talar emot dess tillämpning.⁴⁶

3.2 Processrättsliga principer

Språket framhävs ofta som juristens främsta verktyg.⁴⁷ Införandet av omedelbarhetsprincipen fick tillsammans med koncentrations- och muntlighetsprincipen ett stort praktiskt genomslag vid ikraftträdandet av rättegångsbalken och kom att innebära en förändring från det tidigare i huvudsak skriftliga förfarandet.⁴⁸ I förarbetena angavs att ett muntligt förfarande bereder en säkrare, mer tillförlitlig och mer komplett grund för målets prövning, till skillnad från ett skriftligt förfarande. Detta ansågs i sin tur öka möjligheterna för materiellt riktiga avgöranden.⁴⁹

Den svenska rättsordningen övergick vid balkens ikraftträdande från en skriftlig process med legal bevisprövning till en muntlig sådan med fri bevisprövning.⁵⁰ Principerna om muntlighet, omedelbarhet och koncentration infördes för att bana väg för den fria bevisprövningen.⁵¹

⁴⁴ Prop. 1931:80, s. 83.

⁴⁵ Ibid, s. 4 f.

⁴⁶ SOU 1926:32, s. 16.

⁴⁷ Englund Hjalmarsson & Mattson, s. 1.

⁴⁸ Mellqvist & Lindh, s. 39.

⁴⁹ SOU 1926:32, s. 20.

⁵⁰ Prop. 2020/21:209, s. 11.

⁵¹ Lindell, s. 176.

I förarbetena till rättegångsbalken konstateras att förhandlingen ska genomföras vid ett enda tillfälle så att rättens ledamöter ges möjlighet att minnas vad som förekommit under huvudförhandlingen.⁵² Gärde uttryckte avseende rättssäkerheten att ett muntligt och koncentrerat förfarande krävs för upprätthållandet av rättssäkerhetens krav.⁵³

Syftet med införandet av omedelbarhetsprincipen var intresset av att säkerställa koncentration, skapandet av goda förutsättningar för värdering av bevismaterial i ett sammanhang samt att förenkla för parterna att avgöra de av målet relevanta omständigheterna.⁵⁴ Principen uppfattades vid ikraftträdandet av rättegångsbalken som en nödvändig konsekvens av den fria bevisprövningen och muntlighet som en grundläggande förutsättning för omedelbarhet.⁵⁵

3.3 Delanalys

Brottmålsprocessen utgörs av en process, bestående av två delar, förundersökning och huvudförhandling. En åtgärd som ämnar effektivisera alternativt öka rättssäkerheten under förundersökningsstadiet kommer sannolikt påverka huvudförhandlingen och vice versa.

Den akusatoriska domstolsprocessen måste konstateras ha inneburit en stor förändring avseende bevisvärdering. Detta eftersom domstolen enligt den inkvisitoriska domstolsprocessen först skulle leda utredningsarbetet och sedan pröva styrkan av denna bevisning. Att samma domare skulle underkänna en utredning som denne själv upprättat och därmed underminera sin egen kompetens måste anses osannolikt. Den akusatoriska domstolsprocessen får således ha ansetts utgöra en grundläggande

⁵² SOU 1926:32, s. 21.

⁵³ Gärde, s. 7 f.

⁵⁴ Ekelöf m.fl., s. 28.

⁵⁵ Prop. 1931:80, s. 100.

förutsättning för tillförsäkrandet av materiellt riktiga domar och därmed även rättssäkerhet vid ikraftträdandet av rättegångsbalken.

Även omedelbarhetsprincipen kan, mot bakgrund av Mellqvists antaganden, anses utgöra en del av rättssäkerheten vid rättegångsbalkens ikraftträdande då principen bland annat skulle bana väg för den fria bevisprövningen där även vikten av att all utredning skulle kunna tas i beaktande utan formella hinder betonades.

Samtidigt uppgavs säkerställandet av koncentration som ett av syftena med införandet av omedelbarhetsprincipen. Koncentrationsprincipen bör ses mot bakgrund av de då rådande missförhållandena med, för den tiden, långt utdragna rättegångar. Kravet på koncentration utgör en konsekvens av muntlighet och omedelbarhet samtidigt som koncentration kan konstateras utgöra en viktig del för att uppnå effektivitet i brottmålsförfarandet. Instiftandet av omedelbarhetsprincipen kan således fastslås ha inneburit tryggandet av koncentration. Detta i sin tur möjliggjorde för parterna i processen att avgöra de relevanta omständigheterna i målet, vilket ansågs utgöra en viktig del för tillförsäkrandet av materiellt riktiga domar.

Redan i propositionen till rättegångsbalken talades det om snabbheten och billigheten i processen som ett sidoordnat sekundärt syfte till materiellt riktiga avgöranden, alltså att en avvägning mellan riktighet och snabbhet skulle göras. Instiftandet av koncentrationsprincipen jämte omedelbarhet och muntlighet kan således tänkas balansera denna avvägning.

4 Rättssäkerhet – modernt perspektiv

4.1 Utredningen om processrätt och stora brottmål

Regeringen beslutade den 7 april 2016 om tillsättandet av en utredning vars övergripande uppdrag bestod i att analysera hur en modernisering och effektivisering av handläggningen av stora brottmål skulle kunna genomföras med bevarade krav på rättssäkerhet.⁵⁶ Utredningens förslag resulterade i SOU 2017:7, SOU 2017:98 och SOU 2019:38.

4.1.1 Tidiga förhör – nya bevisregler i brottmål

Vid antagandet av rättegångsbalken såg samhället i allmänhet och brottmålsprocessen annorlunda ut än vad den gör idag. Rättegångsbalken är inte konstruerad med möjlighet för den praxis som vuxit fram eller den mängd material som stora brottmål innehåller.⁵⁷

Regeringen anser således att skäl för en reform föreligger där det i ökad utsträckning bör möjliggöras för användandet av tidiga förhör med målsäganden, vittnen och misstänkta som bevis i huvudförhandlingar. Detta eftersom reglerna som styr straffprocessen måste uppdateras i förhållande till de förändrade förutsättningarna i samhället som påverkar möjligheterna att beivra brott. Regeringen menar att reformen kommer medföra nödvändiga förbättringar av brottmålsprocessen bland annat avseende förutsebarhet, effektivitet, förutsättningar för materiellt riktiga domar, minskad press och minskat hot mot förhörspersoner samt minskad kollusionsfara.⁵⁸

⁵⁶ Dir. 2016:31, s. 1.

⁵⁷ SOU 2017:98 s. 15.

⁵⁸ Ibid, s. 15 ff.

En konsekvens av reformen är att de grundläggande processrättsliga principerna om omedelbarhet och muntlighet oundvikligen kommer att påverkas. Regeringen framhåller dock att omedelbarhet, muntlighet och kontradiktion ger den mest stabila grunden för prövningen av ett mål och att det därav finns goda skäl för att bibehålla dessa principer.⁵⁹

I en modern brottmålsprocess får det anses stå klart att en tidigt lämnad berättelse avseende en händelse, är mer korrekt återgiven än en berättelse lämnad i ett senare skede. Detta påverkar synen på vad muntlighet och omedelbarhet innebär i dagens straffprocess då de antaganden som gjordes vid rättegångsbalkens ikraftträdande avseende dessa principer byggde på andra förutsättningar.⁶⁰

Den teknikutveckling som skett under 1900-talet fram tills idag har kommit att innebära nya möjligheter för dokumentation av berättelser så att de utan mellanled kan tillhandahållas domstolen. Regeringen anser att det saknas vetenskapligt stöd för antagandet om att de berättelser som lämnas omedelbart inför rätten genom personlig inställelse är mer korrekta än berättelser lämnade på annat vis. Resultatet av denna reform innebär att en förhörsperson enbart inställer sig i domstol för att meddela om denne väljer att inte uttala sig eller om denne inte minns varefter förhöret från förundersökningen spelas upp.⁶¹

Nyttjandet av tidiga förhör som bevisning i domstol måste dock ske ur en rättssäkerhetssynpunkt. Regeringen menar att utformandet av reglerna måste tillvarata den misstänktes rätt. Detta föreslås ske genom att den misstänkte, i ett senare stadium, ges rätt att ställa kompletterande frågor till förhörspersonen avseende berättelser från tidiga förhör som utgör bevisning. Vidare ska den misstänkte ges rätt att ifrågasätta berättelsen med utgångspunkt i en komplett förundersökning. Även de kompletteringar som

⁵⁹ SOU 2017:98, s. 16 f.

⁶⁰ Ibid, s. 17.

⁶¹ Ibid, s. 18.

försvaret funnit skäl för att göra ska säkras för att ett fullständigt beslutsunderlag ska tillhandahållas domstolen. Därtill krävs att den misstänktes möjlighet att förbereda och föra sin talan ska vara en del i domstolens prövning av om ett bevis ska tas upp eller tillåtas.⁶²

4.1.2 Remissyttranden

Den 15 december 2017 bereddes bland andra Advokatsamfundet och Åklagarmyndigheten tillfälle att avge yttrande över delbetänkandet *Tidiga förhör – nya bevisregler i brottmål*, SOU 2017:98.⁶³

Åklagarmyndigheten menar, i linje med förslaget, att principerna om omedelbarhet och muntlighet i normalfallet ger de bästa förutsättningar för en tillförlitlig bevisvärdering och på så vis även materiellt riktiga domar men på grund av den teknik- och samhällsutveckling som skett, är det därför lämpligt att principerna revideras under förutsättning att rättssäkerheten beaktas.⁶⁴

Advokatsamfundet anser, till skillnad från Åklagarmyndigheten, att förslaget innebär obefogade avsteg från principerna men främst att kontradiktionsprincipen undermineras i sådan grad att rättssäkerheten för den enskilde försätts under direkt hot. Förslaget ignorerar grundläggande förutsättningar för den misstänkte att försvara sig och bortser från domstolarnas centralla roll avseende upprätthållandet av de processrättsliga principer som ligger till grund för ett rättssäkert förfarande. Förslaget innebär i korthet, enligt Advokatsamfundet, att försvarets möjligheter att ifrågasätta åklagarens bevisning inskränks samt att domstolarnas prövning av förhørsutsagor begränsas till att utröna om det finns skäl att ifrågasätta de förhör som hållits under förundersökningen. Utredningen ger inte tillräckliga skäl för så pass långtgående ingrepp i de grundläggande

⁶² SOU 2017:98, s. 19.

⁶³ Justitiedepartementet, remisslista till JU2017/09591/Å., s. 1 f.

⁶⁴ Åklagarmyndigheten, remissyttrande till Ju2017/09591/Å., s. 1.

kontradiktoriska och ackusatoriska processuella principerna som föreslås i betänkandet. Trots att rättegångsbalken upprättades i en tid som väsentligen skiljer sig åt från dagens samhälle anser Advokatsamfundet att rättegångsbalken är en välarbetad lagstiftning med syfte att upprätthålla grundläggande processrättsliga principer och garantier för en rättssäker och rättvis process.⁶⁵

Åklagarmyndigheten påstår att förslaget kommer öka förutsebarheten i processen samt bidra till en lägre påfrestning för enskilda förhörspersoner, kortare häktningstider samt en minskad användning av restriktioner då behovet av att skydda bevisning från yttre påverkan skulle komma att minska samt att påtryckningar utifrån skulle påverka förhörspersonens minnesbild i mindre utsträckning.⁶⁶

Advokatsamfundet instämmer förvisso i att det föreligger en ansträngning för den enskilde att uppträda i domstol, men att det formella förfarandet som en huvudförhandling kännetecknas av, även är ägnat att hos förhörspersonen framhäva situationens allvar samt betydelsen av de uppgifter som lämnas. Den kritik⁶⁷ som det svenska rättssystemet erhållit avseende långa häktningstider och restriktioner föreslås åtgärdas genom tidiga förhör med den misstänkte. Advokatsamfundet menar dock att kärnan för kritiken ligger i att det inte anses förenligt med oskuldspresumtionen att individer under lång tid hålls frihetsberövade. Betänkandet lägger bördan av denna kritik på den enskilde individen och Advokatsamfundet finner det olämpligt att en misstänkt som sitter frihetsberövad med restriktioner utlovas en lättnad, alternativt ett frisläppande om denne medverkar till ett förhör genom att lämna de av utredarna efterfrågade uppgifterna. Några legitima skäl för att sammankoppla reglerna om häktning och restriktioner med den misstänktes eventuella samarbetsvillighet föreligger inte i Advokatsamfundets mening.⁶⁸

⁶⁵ Advokatsamfundet, remissyttrande till Ju2017/09591/Å., s. 1 f.

⁶⁶ Åklagarmyndigheten, remissyttrande till JU2017/09591/Å., s. 2.

⁶⁷ Kritik från exempelvis FN:s och Europarådets antitortyrkommittéer.

⁶⁸ Advokatsamfundet, remissyttrande till Ju2017/09591/Å., s. 2 f.

Vidare ställer sig Advokatsamfundet tveksamt till den syn på utsagebevisning som kommer till uttryck i betänkandet och menar att det är först när förhörspersonens sammanhängande och spontana berättelse ställs mot övrig utredning som frågan om tillförlighet och trovärdighet kan prövas till fullo. Underlag saknas för att vittnen i större brottmål skulle ha sämre minnesbilder av sina iakttagelser vid vittnesmål i en huvudförhandling än under ett polisförhör, tvärtom pekar minnesforskning på att människor väl minns de centrala händelserna i ett förlopp. Något stöd för att det i detta avseende skulle finnas fördelar med ett vittnesmål under ett polisförhör i stället för vid en huvudförhandling saknas. Det processuella korsförhöret är enligt Advokatsamfundet det överlägset bästa sättet att pröva frågan om en utsagas tillförlitlighet och en bevispersons trovärdighet.⁶⁹

Rättssäkerhetsaspekterna ska enligt Åklagarmyndigheten vara av största vikt i utredningen och framhåller därför att de förhör som kan komma att hållas under förundersökningen ska hålla hög förhörteknisk kvalitet. Detta föreslås ske genom grundliga utbildningsinsatser främst för förhørsledare samt att försvaret alltid ska beredas möjlighet att hålla motförhör för att på så vis tillförsäkra kraven på en rättvis rättegång enligt Europakonventionen och Europadomstolens praxis.⁷⁰

Åklagarmyndigheten tillägger att försvaret ska ges tillgång till relevanta uppgifter ur förundersökningen för att undvika obalans i insynen mellan åklagare och försvar under förundersökningen samt att den misstänkte alltid ska ges rätt att ställa kompletterande frågor efter slutdelgivning.⁷¹ Som svar på detta finner Advokatsamfundet det otillfredsställande att bedömningen av vilket underlag den misstänkte behöver för att tillvarata sin rätt vid ett tidigarelagt förhör vilar på den enskilde åklagarens bedömning och vad denne anser vara relevant. Vidare anser Advokatsamfundet att möjligheten att ställa kompletterande frågor vid huvudförhandlingen inte utgör en reell

⁶⁹ Advokatsamfundet, remissyttrande till Ju2017/09591/Å., s. 2 f.

⁷⁰ Åklagarmyndigheten, remissyttrande till Ju2017/09591/Å., s. 2 f.

⁷¹ Ibid.

möjlighet att avhjälpa de brister som uppkommer vid det tidiga förhöret. Kontrollen av trovärdighet och tillförlitlighet förutsätter att frågor kan ställas i ett sammanhang och i en i förväg uttänkt följd. Ett förhör under förundersökningen omgärdas inte av samma rättssäkerhetsgarantier som vid upptagande av muntlig bevisning i domstol. Det föreligger således stora skillnader ur ett rättssäkerhetsperspektiv. Advokatsamfundet konstaterar att det i utredningen inte presenterats några förslag för att förstärka rättssäkerheten vid tidiga förhör. Det återfinns inte heller något förslag för undvikande av den förevarande risken för underminering av kontradiktionsprincipen vilket skulle leda till att den balans mellan åklagare och försvar som ligger till grund för rättegångsbalken, ensidigt skulle rubbas till förmån för åklagarsidan.⁷²

Den avgörande frågan i förslaget anser Advokatsamfundet utgöras av om de tidigarelagda förhören, vilka senare kommer ges status som bevismedel, kan hållas under rättssäkra former.⁷³ Högsta domstolen har konstaterat att förhör vid huvudförhandling ska läggas till grund för rättens prövning.⁷⁴ Anledningen till detta menar Advokatsamfundet vara att till skillnad från ett polisförhör hålls ett rättegångsförhör under former som är avsedda att garantera ett rättssäkert förfarande. Advokatsamfundet ställer sig således frågande till att betänkandet helt avviker från Högsta domstolens uttalanden, samtidigt som inga förslag på hur garantier för ett rättssäkert förfarande vid polisförhör ska tillförsäkras.⁷⁵

Advokatsamfundet stödjer till viss del utredningens uppfattning om att det i högre grad bör överlämnas åt parterna att avgöra utformningen av rättegången genom sin processföring, men tillägger att en sådan utveckling förutsätter att parterna i realiteten är processuellt jämställda och har lika möjligheter att påverka utredningen.⁷⁶ Ett effektivt förhör förutsätter att man

⁷² Advokatsamfundet, remissyttrande till Ju2017/09591/Å., s. 5 f.

⁷³ Ibid, s. 2.

⁷⁴ NJA 2015 s. 702.

⁷⁵ Advokatsamfundet, remissyttrande till Ju2017/09591/Å., s. 2.

⁷⁶ Ibid.

ges tillgång till allt tillgängligt material samt möjlighet att inhämta underlag för förhöret. Det är först då möjligt att bedöma utsagans relevans samt vilka frågor som bör ställas för att kontrollera förhörspersonens trovärdighet och utsagans tillförlitlighet. Advokatsamfundet menar att detta bara kan ske genom stärkande av kontradiktionsprincipen samt att försvaret ges tillgång till samma utredningsmaterial som åklagaren.⁷⁷

4.2 Utökade möjligheter att använda tidiga förhör

Som resultat av utredningen om processrätt och stora brottmål överlämnade regeringen den 17 juni 2021 prop. 2020/21:209 till riksdagen.⁷⁸ Den 17 november 2021 biföll riksdagen denna proposition. Lagändringarna, vilka trädde i kraft den 1 januari 2022, syftar i huvudsak till att göra handläggningen av brottmål mer effektiva, moderna och flexibla. Detta menar regeringen uppnås genom möjligheten att nyttja berättelser som lämnats vid tidiga förhör av brottsbekämpande myndigheter som bevis, möjligheten att ta upp bevis i domstol före huvudförhandling i exempelvis stora brottmål eller om det kan antas vara av betydelse för frågan om hävning av häktningsbeslut eller restriktioner samt användande av vittnesattester som bevis.⁷⁹

Regeringen anser att lagändringarna kommer bidra till en mer tillförlitlig bevisning samt ökade förutsättningar för materiellt riktiga domar, minskad påfrestning för förhörspersoner och minskad risk för att brottsoffer och vittnen utsätts för hot eller andra påtryckningar i syfte att få dem att ta tillbaka eller ändra sina uppgifter inför huvudförhandlingen.⁸⁰ Regeringen framhåller även vikten av att reformen sker med bevarade krav på rättssäkerhet och på ett sätt som säkerställer balansen mellan parterna.⁸¹

⁷⁷ Advokatsamfundet, remissyttrande till Ju2017/09591/Å., s. 2.

⁷⁸ Prop. 2020/21:209, s. 1.

⁷⁹ Prop. 2020/21:209, s. 30 och s. 36; Bet. 2021/22:JuU6, s. 1.

⁸⁰ Prop. 2020/21:209, s. 14.

⁸¹ Bet. 2021/22:JuU6, s. 9.

4.3 Rättspolitisk debatt - omedelbarhetsprincipen

Den utveckling som präglat hela 1900-talet har tagit sig i uttryck även i rättssalarna och i den rättspolitiska debatten. Omedelbarhetsprincipen har sedan dess ikraftträdande inskränkts bit för bit och fått ge utrymme för flexibilitet, effektivitet och modernitet. Debatten kring principens behov av reformation har trappats upp i takt med uppmärksammandet av den ökade gängkriminaliteten samt kritiken som riktas mot Sverige avseende långa häktningstider och restriktioner.⁸²

Pernilla Brandberg, kammaråklagare, och Petra Lundh, riksåklagare, ger uttryck för samma position som Åklagarmyndigheten men tillför i sina argument en fördjupad förståelse för problematiken kring omedelbarhetsprincipens fortvaro.

Brandberg anför att omedelbarhetsprincipen ofta kolliderar med principen om bästa bevismedlet samt att omedelbarhetsprincipen bidragit till den tystnadskultur som uppstått i framför allt brottmål avseende grov organiserad brottslighet. En misstänkt har alltid rätt att vara tyst i förhör och först när förundersökningen avslutas har den misstänkte rätt att ta del av utredningen i dess helhet. Brandberg menar att den misstänkte har stor fördel i att vänta tills förundersökningen avslutats för att på så vis anpassa sin utsaga till åklagarens bevisning och ge en alternativ förklaring till ett av åklagaren påstått händelseförlopp. Med detta hävdar Brandberg att om man kunnat använda förhör från förundersökningen som processmaterial hade förklaringsbördan inträtt redan under förundersökningen, alltså före det att den misstänkte kunnat ta del av all bevisning i målet. Detta hade i sin tur gett åklagaren möjlighet att anpassa inhämtningen av bevis beroende på den förklaring som den misstänkte uppger, vilket lett till kortare förundersökningar och kortare häktningstider med mera.⁸³

⁸² SOU 2017:98, s. 169.

⁸³ Brandberg, *Omedelbarhetsprincipen – ett stelbent hinder för åklagare i bevisföringen*, 2021-11-12.

Lundh menar att debatten i stort handlat om intresset av att skydda misstänkta från rättsliga ingrepp snarare än brottmålsprocessens andra huvuduppgift, att säkerställa samhällets behov av en effektiv brottsbekämpning. Lundh anser att skälen för införandet av kraven på att förhöra brottsoffer, vittnen och misstänkta personligen under huvudförhandlingen var en nödvändig reaktion på att domstolarna tidigare hade dömt på skriftliga vittnesmål, men att samhället och brottmålsprocessen ser annorlunda ut idag. En reformation av omedelbarhetsprincipen är enligt Lundh förenligt med grundläggande rättssäkerhetskrav.⁸⁴

Mia Edwall Insulander, Advokatsamfundets generalsekreterare, och Tomas Olsson, advokat, uttrycker sig i linje med Advokatsamfundets ställningstagande samt bidrar med ett bredare perspektiv där de grundläggande processuella principerna sätts i en vidare kontext.

Edwall Insulander anser att det inte är helt självklart att förevarande reform är förenlig med grundläggande rättssäkerhetskrav. Då en enskild misstänkt för brott har polis och åklagare hela statens brottsbekämpande resurser till sitt förfogande. I de fall då den misstänkte ska höras av polis under förundersökningen och detta utgör processmaterial ställer Edwall Insulander sig frågande till hur parterna i detta skede kan vara processuellt jämställda. Syftet med huvudförhandlingen och de grundläggande principer som tillämpas där är avsedda att utjämna maktbalansen parterna emellan. Edwall Insulander är således kritisk till fördelarna med införandet av tidiga förhör då rättssäkerheten för den misstänkte inte kan garanteras eftersom försvaret i detta skede inte har full insyn i utredningen och relevanta frågor kan därför inte ställas. Avslutningsvis menar Edwall Insulander att om en reform ska ske måste de nya lagarna även upprätthålla de principer som garanterar rättssäkerhet i processen. Om förändringarna avser ökad effektivitet i rättsskipningen, är det en förutsättning att parterna är

⁸⁴ Lundh, *Föräldrade rättsregler måste moderniseras*, 2021-11-11.

processuellt jämställda och ges samma möjligheter att påverka utredningen. Detta kan bara ske om de lagar som införs skapar balans mellan åklagare och försvarare, inte regler som enbart underlättar för åklagarsidan.⁸⁵

Olsson utvecklar problematiken kring förslaget och anför att den misstänkte befinner sig i en utsatt situation under en förundersökning och kan därför ha svårigheter att bedöma relevansen av den information som lämnas.

Åklagaren och polisen har ett övervägande informationsövertag gentemot den misstänkte i detta skede. Olsson pekar även på den brist i förhörsmetoder som kan förekomma vid polisförhör vilka inte omfattas av de rättssäkerhetsgarantier som gäller vid ett domstolsförhör. Olsson menar att brottmålsprocessen kan komma att förvandlas till ett mer administrativt förfarande bestående av underlag som plockats fram av polis och åklagare i stället för att bevisningen prövas av en opartisk domstol. Konsekvenserna av detta blir att den som åtalas för brott inte längre kan lita på att få sin sak prövad med stöd av de rättssäkerhetsprinciper som en domstol har att upprätthålla.⁸⁶

4.4 Delanalys

Att samhället förändrats sedan rättegångsbalkens ikraftträdande är ett faktum varför stöd för omedelbarhetsprincipens behov av reform kan få medhåll och dess relevans för rättssäkerheten ifrågasätts. Vad som däremot inte kan anses stå klart är om de åtgärder som de förevarande lagändringarna medför utgör rätt verktyg för uppnående av brottmålsprocessens ändamål.

Regeringens uttalande om att omedelbarhet, muntlighet och kontradiktion utgör den mest elementära grunden för prövningen av ett mål kan ifrågasättas eftersom regeringen samtidigt hävdar att just dessa principer är i behov av en grundläggande förändring. Förvisso måste omedelbarhetsprincipens införande vid rättegångsbalkens ikraftträdande ses

⁸⁵ Edwall Insulander, *Nya regler får inte bara gynna åklagaren*, 2021-11-10.

⁸⁶ Olsson, *Viktiga rättsprinciper är under attack*, 2021-11-10.

mot bakgrund av det tidigare skriftliga förfarandet med legal bevisprövning. Samtidigt lyfts relevanta invändningar med beaktande av rättssäkerheten fram vilka inte tycks besvaras eller beaktas på ett tillfredsställande vis.

Den akusatoriska domstolsprocessen präglas av en förhandling mellan två, i tanken, likställda parter. Det kan således ifrågasättas var denna förhandling ska inrymmas framöver då lagändringarna medför att försvarets rätt att ställa kompletterande frågor till förhörspersonen och rätten att hålla motförhör möjliggörs först vid ett senare tillfälle. Det tidiga förhöret, vilket ges status som bevis, framförs helt i den brottsbekämpande myndighetens regi.

I ett senare skede har domstolen att bedöma förhörspersonens trovärdighet och utsagens tillförlitlighet. Risken för brister i förhörsmetoderna är påtaglig då myndigheten inte omfattas av de processrättsliga principer vilket ett domstolsförhör omgärdas av. Detta kan i sin tur leda till svårigheter att uppnå materiellt riktiga domar. Man kan således ställa sig frågan om ett tidigt förhör bör tillmätas samma bevisvärde som ett förhör i domstol. Upprätthållandet av kontradiktion och koncentration påverkas starkt genom den inskränkning av omedelbarhetsprincipen som lagändringarna medför.

Det underlag som försvaret delges under förundersökningen vilar till fullo på åklagarens bedömning av vad denne anser relevant. Av naturliga skäl kan åklagaren och försvaret ha skilda uppfattningar avseende vilka omständigheter som är relevanta. Inte minst med tanke på den informationsasymmetri som föreligger samt risken för att åklagarens bedömning påverkas av det egna syftet med att säkra bevisning eller intresset av att inte röja vissa omständigheter i ett tidigt skede. Detta borde därmed fortsatt balanseras mot den tilltalades rätt att vara tyst enligt Europakonventionen. De argument som framförts avseende att förklaringsbördan ska inträda då den misstänkte har en begränsad insyn och därför inte kan försvara sig fullt ut pekar mot en inskränkning av Europakonventionen och rätten att vara tyst. De intressen vilka drivit på dessa lagändringar kan således ifrågasättas i detta avseende.

Vidare möjliggör lagändringarna för att en frihetsberövad person kan beviljas frigivning om denne besvarar frågor, trots den rådande informationsasymmetrin. För den misstänkte kan svårigheter i att förstå relevansen av de uppgifter som lämnas uppenbara sig då detta ställs mot en frigivning. Det kan således ifrågasättas ifall reglerna om tvångsmedel bör kopplas samman med den enskildes rätt att vara tyst. Den effektivitetsvinst som detta medför är förvisso betydlig då häktningstider kan komma att förkortas och restriktioner används i minskad utsträckning. Däremot måste det anses orimligt att den frihetsberövades angelägenhet att besvara frågor ska vägas mot lättnader och eventuell frigivning. Att den misstänkte i denna situation har svårt att förstå allvaret och relevansen av den information som lämnas måste anses sannolikt samtidigt som viljan att frigges är överhängande. Att förhörspersonen godtyckligt bekräftar de frågor som ställs av den brottsbekämpande myndigheten, här även ledande frågor, kan vara problematiskt i ett senare skede då detta får status som bevis vid huvudförhandlingen. För den misstänkte kan svårigheter uppstå i att övertyga domstolen om trovärdigheten och tillförlitligheten i en utsaga som skiljer sig från den som uppgavs vid det tidiga förhöret hos den brottsbekämpande myndigheten. Ifall domstolen dessutom är övertygade om att minnet är bättre vid ett tidigt förhör kan de komma att bedöma detta okritiskt.

Att polis och åklagare har statens brottsbekämpande resurser till sitt förfogande kan motiveras trots den maktobalans som detta innebär i förhållande till den misstänkte. Statens såväl som dess medborgares intressen av att beivra brott och utreda densamma har konstaterats utgöra en grundpelare i den svenska rättsstaten. Därtill är denna obalans motiverad genom att den vägs upp av grundläggande processrättsliga principer, däribland omedelbarhetsprincipen. Ikraftträdandet av tidiga förhör, vilka tillskrivs som bevis, kan således ses som en ensidig fördel i åklagarens favör. Effekterna av detta blir att den redan rådande maktobalansen förstärks ytterligare genom att man förhandlar bort rättssäkerhet till förmån för effektivitet.

Att omedelbarhetsprincipen ofta står i vägen för principen om bästa bevismedlet kan konstateras riktigt vid en isolerad bedömning. Mycket talar för att minnet hos en förhörsperson är bättre och mer intakt desto närmre brottstillfället förhöret hålls. Samtidigt ger principen uttryck för att en vittnesutsaga ska berättas inför rätten av vittnet själv för att möjliggöra för rätten att bedöma trovärdighet och tillförlitlighet samt möjliggöra för ställandet av kompletterande frågor. Likaså utgör omedelbarhet en grundläggande förutsättning för kontradiktion. Att bedöma omedelbarhetsprincipen i ett isolerat sammanhang även i detta fall får till konsekvens att kontradiktionsprincipen riskerar att undermineras trots att kontradiktion ansetts utgöra den mest stabila grunden för prövning av ett mål, något även regeringen uttryckt.

5 Slutsatser

Lagändringarna, vilka trädde i kraft den 1 januari 2022, medför att tidiga förhör nu kan åberopas som bevis vid en huvudförhandling. Detta innebär att domstolens samt förundersökningens syfte förändras. Förundersökningen kommer numera präglas av en ny funktion nämligen bevisupptagning och domstolsväsendets möjlighet att upprätthålla de grundläggande processuella principerna reduceras. Ett oavhängigt domstolsväsende är av central vikt för bevarande av rättsstaten och den enskilde medborgarens rättigheter.

Problematik kan därför uppkomma då brottsbekämpande myndigheter och dess arbetskraft inte är oavhängiga och löper därför större risk för repressalier vilket riskerar att skada tilliten för rättssystemet.

Det råder konsensus kring att samhället genomgått stora förändringar under de 100 år sedan förarbetena till rättegångsbalken nedtecknades. Fastän rättssäkerhetsbegreppet konstaterats vara ett begrepp som inte är absolut kan begreppet anses utgöra ett samlingsnamn för de processuella principer vilka rättsstaten vilar på samt att dessa beståndsdelar faktiskt har förändrats sedan rättegångsbalkens ikraftträdande, om än haltande. För detta finns stöd redan i propositionen till rättegångsbalken men det tar sig även i uttryck rent praktiskt då de grundläggande processrättsliga principerna inskränkts bit för bit sedan rättegångsbalkens ikraftträdande.

Vid ikraftträdandet av rättegångsbalken sades att snabbheten och billigheten i processen utgjorde ett sidoordnat sekundärt syfte till materiellt riktiga avgöranden, alltså att en avvägning mellan riktighet och snabbhet skulle göras. Vid studerande av de moderna utredningar och propositioner vilka resulterat i de förevarande lagändringarna kan det konstateras att strävandet efter ett mer effektivt brottmålsförfarande väger tyngre än de rättssäkerhetsaspekter vilka utgjorde straffprocessrättens grundstenar vid rättegångsbalkens ikraftträdande. Trots att det inte uttalas varken i utredningarna, propositionen eller lagändringarna kan det fastslås att

strävandet efter ett mer effektivt brottmålsförfarande genomsyrar hela förslaget. Idag ses således effektivitet som ett medel för att uppnå materiellt riktiga avgöranden. Med grund av ovan anført kan det dock ifrågasättas om en inskränkning av just omedelbarhetsprincipen är den rätta åtgärden för att uppnå detta mål.

Straffprocessrätten och dess principer måste ses i ett större sammanhang. De grundläggande processrättsliga principerna måste ses mot bakgrund av varandra där samtliga av dessa samverkar för tillförsäkran av rättssäkerheten och blir starkare jämfört med om var och en av dessa bedöms i ett isolerat sammanhang. Att en reform av straffprocessrätten skulle innebära en åtgärd som inte kan betraktas som den mest gynnsamma ur en rättssäkerhetssynpunkt, men att den gynnar andra värden såsom effektivitet, skulle troligtvis ingen öppet medge.

Käll- och litteraturförteckning

Offentligt tryck

Kommittédirektiv

Dir. 2016:31 *En modern brottmålsprocess anpassad även för stora mål*

Statens offentliga utredningar

SOU 1926:32 *Processkommissionens betänkande angående rättegångsväsendets ombildning – rättegången i brottmål, andra delen*

SOU 2017:98 *Tidiga förhör – nya bevisregler i brottmål*

SOU 2019:38 *Stora brottmål – nya processrättsliga verktyg*

Remisslista

Justitiedepartementet, remisslista över delbetänkandet *Tidiga förhör – nya bevisregler i brottmål* (SOU 2017:98), Ju2017/09591/Å, 2017-12-15.

Remissyttranden

Sveriges Advokatsamfund, remissyttrande över delbetänkandet *Tidiga förhör – nya bevisregler i brottmål* (SOU 2017:98), Ju2017/09591/Å, 2018-03-13, Dnr R2018/0002.

Åklagarmyndigheten, remissyttrande över delbetänkandet *Tidiga förhör – nya bevisregler i brottmål* (SOU 2017:98), Ju2017/09591/Å, 2018-03-13 Dnr ÅM2017-2242.

Propositioner

- Prop. 1931:80 *Kungliga Maj:ts proposition till riksdagen
angående huvudgrunderna för en
rättegångsreform*
- Prop. 1938:44 *Processlagberedningens förslag till
rättegångsbalk II, motiv m.m.*
- Prop. 2020/21:209 *Utökade möjligheter att använda tidiga förhör*

Utskottsbetänkanden

- Justitieutskottets betänkande 2021/22:JuU6 *Utökade möjligheter att
använda tidiga förhör.*

Litteraturförteckning

Bring, Thomas, Diesen, Christian & Wilton Wahren, Alexandra, *Förhör*. 3 uppl., Norstedts Juridik, Stockholm, 2008.

Englund Hjalmarsson, Helena & Mattson, Anki, *Juristens skrivhandbok*. Jure, Stockholm, 2013.

Ekelöf, Per Olof, Edelstam, Henrik & Heuman, Lars, *Rättegång, fjärde häftet*. 7 uppl., Norstedts Juridik, Stockholm, 2009.

Fitger, Peter, Sörbom, Monika, Eriksson Tobias, Hall, Per, Palmkvist, Ragnar & Renfors, Cecilia, *Rättegångsbalken m.m. Kommentaren till 17 kap. 2 § och 43 kap. 5 §.*, JUNO, version 90, (2021-04-01), Norstedts Juridik.

Frändberg, Åke, *Begreppet rättssäkerhet i Juridiska grundbegrepp: en vänbok till David Reidhav.* (red Dahlman, Christian; Wahlberg, Lena), 1 uppl., Studentlitteratur, Lund, 2019.

Frändberg, Åke, 'Om rättssäkerhet'. *JT* 2000/01 nr. 2 s. 269.

Gärde, Nathanael, 'Rättegångsreformen – några synpunkter'. *SvJT* 1931.

Kleineman, Jan, *Rättsdogmatisk metod i Juridiks metodlära*. (red Nääv, Maria; Zamboni, Mauro), 2 uppl., Studentlitteratur, Lund, 2018.

Lindell, Bengt, *Notorietet och kontradiktion*. Iustus förlag, Uppsala, 2007.

Mellqvist, Mikael & Lindh, Anna-Karin, *Processrätt: grunderna för domstolsprocessen*. 4 uppl., Iustus förlag, Uppsala, 2020.

Mellqvist, Mikael, 'Rättens gång – vad är meningen?'. *SvJT* 2016.

Peczenik, Aleksander, *Vad är rätt?: om demokrati, rättssäkerhet, etik och juridisk argumentation*. 1 uppl., Fritze Förlag AB, Stockholm, 1995.

Sandgren, Claes, *Rättsvetenskap för uppsatsförfattare: ämne, material, metod och argumentation*. 3 uppl., Norstedts Juridik, Stockholm, 2015.

Zila, Josef, 'Om rättssäkerhet'. *SvJT* 1990.

Elektroniska källor

Brandberg, Pernilla, "Omedelbarhetsprincipen – ett stelbent hinder för åklagare i bevisföringen", *Dagens Juridik*, <<https://www.dagensjuridik.se/debatt/omedelbarhetsprincipen-ett-stelbent-hinder-for-aklagare-i-bevisforingen/>>, publicerad 2020-08-18, hämtad 2021-11-05.

Edwall Insulander, Mia, "Nya regler får inte bara gynna åklagaren", *Svenska Dagbladet*, <<https://www.svd.se/nya-regler-far-inte-bara-gynna-aklagaren>>, publicerad 2020-09-17, hämtad 2021-11-10.

Lundh, Petra, "Föräldrade rättsregler måste moderniseras", Svenska Dagbladet, <<https://www.svd.se/foraldrade-rattsregler-maste-moderniseras>>, publicerad 2020-09-15, hämtad 2021-11-05.

Olsson, Tomas, "Viktiga rättsprinciper är under attack", Svenska Dagbladet, <<https://www.svd.se/viktiga-rattsprinciper-ar-under-attack>>, publicerad 2020-09-03, hämtad 2021-11-06.

Rättsfallsförteckning

Högsta domstolen

NJA 2015 s. 702